

тою виявлення в них свідчень, заборонених до опублікування; вибіркова перевірка матеріалів друкованих та інших засобів масової інформації після виходу їх у світ та повідомлення керівників відповідних міністерств, відомств, організацій про встановлені факти порушення; контроль іноземних видань, які надходили по відкритих поштових каналах, аудіо та аудіовізуальних матеріалів. Тобто, його функції та обов'язки були докорінно змінені, контроль майже повністю зникав і поширювався лише на відносини з іноземними країнами. Проте перехід від контролюючого до консультуючого органу, відкритість рішень і постанов ГУОТУ, відхід від політичної цензури не змогли зберегти його існування. Згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 10 листопада 1992 р. № 616 «Про зміну в системі органів державної виконавчої влади підвідомчих Кабінету Міністрів України» ГУОТ було реорганізовано в Державний комітет України по охороні державних таємниць та інших засобів масової інформації²⁵. Та й з такою назвою він проіснував недовго. 18 листопада 1994 р. указом Президента України № 689/94 його було ліквідовано і створено Міністерство України у справах преси та інформації.

Таким чином, у 1940–1950-ті роки в Україні та Радянському Союзі було остаточно сформовано та врегульовано систему органів цензури, яка фактично повністю охопила діяльність засобів масової інформації, видавництв, установ та організацій, активно боролася з інакомисленням та проникненням відомостей з іноземних країн, не вигідних для керівної верхівки Радянського Союзу. Було штучно створено герметичний кордон від більшої частини світової культури, що не могло не відобразитись на науковому та культурному житті України.

¹ Білокін С. І. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917–1941 рр.): Джерелознавче дослідження / НАН України; Інститут історії України. – К., 1999. – 447 с.; Білокін С. На полицях спецфондів у різні

роки // Слово і час. – 1990. – № 1. – с. 69–76; Костилова С. Документи Головліту УРСР як джерело вивчення системи політико-ідеологічного контролю над друкованими ЗМІ // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – № 13. – С. 110–117; Очеретянюк В. Політична цензура в системі контролю за особистістю та суспільством: до 80-річчя створення радянської цензури // 3 архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ. – 1998. – № 1, 2. – С. 70–79; Очеретянюк Віктор Загратована думка / Інститут історії України НАН України; Головна редакційна колегія науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією». – К.: Рідний край, 2000. – 150 с. Погрібняк В. Репресовані книги // Маршрутами історії: збірник / упоряд. Ю. Шаповал; редкол.: Ф. Рудич [та ін.]. – К., 1990. – С. 329–341; Федотова О. О. Політична цензура друкованих видань в УСРР–УРСР (1917–1990 рр.) / НАН України; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. – К.: Парламентське вид-во, 2009. – 350 с.

² История советской политической цензуры: Документы и материалы / Архив Президента Российской Федерации; Государственный архив Российской Федерации / сост. Т. М. Горяева. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 1997. – С. 35–36.

³ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 4605, оп. 1, спр. 55.

⁴ Там само, ф. 4605, оп. 1, спр. 53, арк. 5.

⁵ Там само, спр. 46, арк. 19.

⁶ Там само, спр. 139, арк. 24.

⁷ Там само, спр. 16, арк. 7.

⁸ Там само, спр. 34, арк. 21.

⁹ Там само, спр. 37, арк. 20.

¹⁰ Там само, спр. 31, арк. 34.

¹¹ Там само, спр. 15, арк. 8.

¹² Там само, спр. 142, арк. 1.

¹³ Там само, спр. 49, арк. 6.

¹⁴ Там само, спр. 82, арк. 16.

¹⁵ Там само, спр. 93, арк. 17.

¹⁶ Там само, спр. 96, арк. 28–38.

¹⁷ Там само, спр. 138, арк. 61.

¹⁸ Там само, спр. 118, арк. 1–3.

¹⁹ Там само, спр. 93, арк. 64–90.

²⁰ Там само, спр. 130, арк. 2.

²¹ Там само, спр. 179, арк. 8–11.

²² Горяева Т. М. Политическая цензура в СССР. 1917–1991. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2002. – С. 351.

²³ ЦДАВО України, ф. 4605, оп. 1, спр. 233, арк. 21–22.

²⁴ Там само, спр. 228, арк. 3–6.

²⁵ Там само, спр. 246, арк. 4.

УДК 930.253(477.7) «17/18»

Коник Юлія

ПЛАНОВО-ЗВІТНА ДОКУМЕНТАЦІЯ ГУБЕРНСЬКОЇ МЕЖОВОЇ СЛУЖБИ ПІВДНЯ УКРАЇНИ в останній третині XVIII – першій третині XIX ст.

У статті на основі збережених документів реконструйовано види планів і звітів губернської межової служби Півдня України та розкрито їх характер, зміст і еволюцію (кінець XVIII – початок XIX ст.).

Ключові слова: Південь України, межева служба, планово-звітні документи, кінець XVIII – початок XIX ст.

© Коник Юлія, 2010

В статтю на основі збережених документів реконструйовано види планів і отчетів губернської межової служби Юга України (кінець XVIII – початок XIX в.).

Ключевые слова: Юг України, межова служба, планово-отчетные документи, кінець XVIII – початок XIX в.

In the article on the basis of the stored documents the types of plans and reports of province boundary service of the South of Ukraine are restored, its nature, contents and evolution is exposed (the end of 18th – the beginning of the 19th century).

Key words: the South of Ukraine, boundary service, planned current document, the end of 18th – the beginning of the 19th century.

Для з'ясування обсягів, форм і методів роботи губернської межової служби Півдня України важливе значення має дослідження її планово-звітної документації з початку її діяльності у 1760-х роках до остаточного становлення у 1830-х роках. Різні історичне минуле складових частин південноукраїнського регіону, порівняно пізні входження їх до складу Російської імперії, часті адміністративно-територіальні реформи другої половини XVIII ст. призвели до неодноразових реформувань губернської межової служби. Тому це поняття є об'єднуючим для межових установ різного формату, спільним для яких було підпорядкування намісницькому/губернському правлінню та виконання межових дій за рішеннями судово-адміністративних установ. Це принципово відрізняло їх від межових контор, тимчасово створених у 1766 р. виключно для проведення генерального розмежування земель імперії та підпорядкованих напряму Межовій експедиції (з 1794 р. Межовому департаменту) Сенату. в новітній історіографії питання діяльності губернської межової служби Російської імперії практично не розроблено досі, основними залишаються дослідження XIX – початку XX ст. практиків і теоретиків межової справи В. С. Алєєва¹, І. Є. Германа², П. В. Дензіна³, П. І. Іванова⁴, С. П. Кавеліна⁵, С. Д. Рудіна⁶.

Еволюція губернської межової служби Півдня України з початку її створення відбувалася таким чином: Новоросійська межова експедиція (серед. 1760-х–1784), катеринославський губернський і повітові землеміри (1784–1792), Катеринославська межова експедиція (1792–1797), Вознесенський губернський і повітові землеміри (1795–1796), Вознесенська межова експедиція (1796–1797), новоросійський губернський і повітові землеміри (1797–1802), херсонські, катеринославські і таврійські губернські та повітові землеміри (з 1803). Губернська межова служба аж до 1828 р. не мала власних нормативних актів, а тому керувалася законодавством, розробленим для межових кон-

тор – як у проведенні власне межових робіт, так і у здійсненні діловодства.

Ступінь збереженості планово-звітної документації південноукраїнських межових установ, як і їхнього діловодства в цілому, є дуже нерівномірним. Архівні установи України дуже постраждали під час суспільних потрясінь і воєн першої пол. XX ст. Протягом Другої світової війни практично повністю було знищено величезні архіви Катеринославської межової експедиції та межової контори⁷. У складі фонду Херсонської губернської креслярні втрачено значний масив найдавніших документів межових установ⁸. Та попри втрати саме цей фонд нині становить найповніше зібрання документів межових установ Півдня України кін. XVIII – поч. XX ст. Отже, документи Новоросійської межової експедиції збереглися фрагментарно і стосуються здебільшого відведення земель; архів межової служби Вознесенського намісництва представлений досить повно; найповніше збереглися документи губернських і повітових землемірів Херсонської губернії, однак і ці зібрання мають суттєві прогалини. Залишки архівів Катеринославської межової експедиції знаходяться у фондах Херсонської губернської креслярні та Катеринославської межової контори, що зберігаються відповідно у державних архівах Херсонської та Дніпропетровської областей.

У перші роки існування Новоросійської межової експедиції її землеміри та межувальники* займалися переважно первинним описуванням, відведенням і відмежуванням земель, складанням перших карт і планів. Із 1764 р. по 1775 р. у Новоросійській губернії було роздано 477 дач⁹. Перший з відомих на сьогодні робочих планів землемірів Півдня України якраз і стосувався відведення землі військовим чином – це відомість про справи, доручені Єлисаветградською повітовою канцелярією землеміру капітану Івану Федорову на жовтень-грудень 1769 р.¹⁰

* Посада межувальника на Півдні України існувала до ліквідації у 1784 р. Новоросійської межової експедиції.

З 1775 р. роботи межовим чином значно додалося. По-перше, створювалася Азовська губернія, з якою треба було визначити і провести спільний кордон, а по-друге, у зв'язку з появою «Установлення для управління губерній Всеросійської імперії»¹¹ реформувалася система адміністративно-територіального поділу, а саме скасовувалися провінції й запроваджувався поділ на повіти, що теж вимагало проведення нових кордонів. У зв'язку з наявністю таких масштабних завдань складання будь-яких чітких довгострокових робочих планів не лише було неможливим, але й не мало сенсу. Про особливості тогочасного планування межових робіт свідчать дані зі збережених журналів реєстрації вхідної та вихідної кореспонденції Новоросійської межової експедиції за 1778 р. Межова експедиція, отримавши укази губернської канцелярії, складала відповідно до них план роботи на рік і подавала його на затвердження канцелярії. Причому характер роботи як у планах, так і у звітах окреслювався найзагальнішим чином. Так, план на 1778 р. виглядав приблизно так: відрядити вісьмох межувальників на описування повітів і роздачу земель, послати по одному межувальнику в села Болгарського і Молдавського полків для їхнього розмежування, послати надійного межувальника до губернського комісара на описування новоросійсько-азовського кордону і т. п.¹² Відповідно й звіт експедиції за 1777 р. мав такий вигляд: такі-то землеміри й межувальники описували такі-то повіти, а троє працівників уже три роки перебувають «в особливому відрядженні», а один знаходиться «в якійсь комісії» в Азовській губернії, а той «зайнятий щогодинним виробництвом карт і планів», а цей хворіє...¹³

Землеміри й межувальники отримували від межової експедиції свої робочі плани у вигляді ордерів. Їх можна поділити на дві групи: 1) загальні, тобто пов'язані з виконанням тривалих стратегічних завдань, як-от зйомка повітових планів, 2) конкретні, що охоплювали лише найближчий час і стосувалися переважно відведення земель на певній території.

Ордери першої групи, окрім власне завдання, могли містити чимало інструктивного матеріалу: як уніфікувати масштабні шкали, що позначати на планах та включати в економічні примітки, як поводитися з місцевим населенням тощо¹⁴. Отже, через подібні документи межова експедиція знайомила своїх працівників з чинним межовим законодавством, а саме Землемірною та Межовою інструкціями та «Настановою землемірам до державного земель розмежування» 1766 р.

Межові експедиції, а пізніше губернські землеміри, отримуючи завдання та клопотання від різноманітних присутствених місць (приписи губернатора, укази губернського правління, відношення повітових і земських судів, міських поліцій тощо), сортували їх і розсилали повітовим землемірам приписи щодо виконання конкретних завдань. При здійсненні їх належало суворо дотримуватися черговості. Оскільки землеміри були «коронними чиновниками» – тобто служили державі, то насамперед мали виконувати справи, пов'язані з казенними інтересами, а вже потім займатися межовими роботами на приватних землях. Однак це правило, незважаючи на періодичні нагадування, часто порушувалося. У 1828 р. херсонський губернський землемір, переглянувши звіти підлеглих, констатував, що «... часто справам приватним надається перевага перед казенними»¹⁵. До цього аналізу спричинився указ губернського правління, котрий у свою чергу став реакцією на невдоволення імператора – Микола I якось переглядав місячну відомість про виконання власних повелінь по Міністерству юстиції і не знайшов у ній відміток стосовно виконання¹⁶. В результаті по всій вертикалі було наголошено на необхідність невідкладного виконання указів Сенату і міністерств. Для землемірів це означало виконання столичних наказів протягом місячного строку, плюс запровадження окремих зошитів для їхньої реєстрації¹⁷.

Початок систематичному річному плануванню роботи було покладено «Настановою губернським і повітовим землемірам», затвердженою імператором 31 липня 1828 р. Про це йшлося у параграфі 6: «Губернський землемір щорічно після приходу весни, і не пізніше березня місяця, здійснює розподіл польових робіт для повітових землемірів і разом з тим складає відомість, кому яке зроблено ним доручення, по старшинству надходження справ»¹⁸. Губернське правління мало невідкладно затвердити цю відомість, щоб повітові землеміри могли не пізніше 15 квітня виїхати на межові роботи¹⁹. У перший рік після виходу «Настанови» Херсонське губернське правління занадто перестрахувалося, пославши річний план на затвердження новоросійському генерал-губернатору Михайлу Воронцову. Сам план був складений 18 березня, повернувся він з Одеси з позитивною резолюцією тільки в серпні, а розісланий повітовим землемірам аж у вересні 1829 р.²⁰ Проте це був перший і єдиний випадок, і в подальшому губернське правління хоча й вибивалося з графіку затвердження, але не так сильно.

Включенню в план підлягали, як правило, лише польові роботи, котрі вимагали виконання «в натурі». Однак, туди могли включати і так звані камеральні, тобто кабінетні, види робіт, виконання яких вищестоящі установи вимагали негайно – наприклад, складання планів міст з історичними описами для Межової канцелярії Сенату²¹. Після впровадження такої системи планування на кожного повітового землеміра Херсонської губернії в середньому припадало від 10 до 20 польових завдань на рік²². Кількість розв'язувальних справ різними землемірами могла істотно відрізнятись: на когось було заплановано 8, на когось 28. Це пояснювалося тим, що губернські землеміри розподіляли роботи з урахуванням їх складності, обсягів та дальності пересування. Землемірів, по чиїх повітах було найбільше завдань, розвантажували шляхом доручення деяких завдань землемірам із сусідніх повітів. Також не слід забувати, що плани постійно розросталися за рахунок надходження нових термінових приписів, черговість справ подовжувалася й змінювалася, тож у підсумку річні звіти співвідносилися з планами вельми відносно.

Переходячи до розгляду звітних форм, необхідно відзначити, що в межовому законодавстві звітності приділялося значно більше уваги, ніж плануванню. Історично першою формою, закріпленою в законодавстві часів Катерини II та успадкованою від так званої «єлизаветинської» «Інструкції межувальникам», були місячні рапорти про роботу. У пункті 110 Землемірної інструкції від 13 лютого 1766 р. наголошувалося, що землеміри мають щомісячно подавати в межову контору рапорти про кількість «пройдених мірою верст»²³. Видана у тому ж році Настанова Межової експедиції Сенату наводила зразок подібного місячного рапорту¹⁴. Він мав складатися у табличній формі й містити наступні графи: дати виконання роботи; які саме дачі межувалися; скільки пройдено верст і сажнів «спеціальною межею» та скільки «для намірювання та зняття ситуацій»; яку площу виявлено під орними землями та різними господарськими угіддями; які дачі завершено межувати, а які ні із зазначенням причини. Під таблицею слід було перелічити інші види робіт, акцентуючи увагу на складання планів та межових книг, а також проставити кількість вихідних і святкових днів, і окремо днів, коли польова робота припинялася через негоду.

Реконструкція порядку і форм звітності губернської межової служби на найдавніших етапах наштовхується на обмеженість джерельної бази. Збереглися польові журнали землемірів

і межувальників Новоросійської межової експедиції, в яких вони день у день фіксували свої заняття²⁵; вони також повинні були щомісяця рапортувати експедиції «про свої успіхи». Є свідчення того, що Катеринославська межова експедиція намагалася запровадити складання звітів за встановленим зразком, але повітові землеміри відмовлялися робити це через зайнятість та відсутність власних примірників інструкцій 1766 р.²⁶

Оскільки губернська межова служба безпосередньо підпорядковувалася губернському правлінню, а Межовий департамент Сенату обмежувався переважно затвердженням кадрових пропозицій цього правління, то відповідальність за належне виконання межових робіт покладалася на губернських землемірів. Виходячи зі свого розуміння необхідності, вони могли впроваджувати власні види і терміни звітності. На початку 1805 р. перший херсонський губернський землемір Степан Сіврич приписав повітовим землемірам із 1 листопада по 1 травня звітувати про свою роботу щотижня, а з 1 травня по 1 листопада – щомісяця²⁷. Однак такого графіку дотримувалися не завжди і не всі повітові землеміри; їхні звітні періоди варіювалися від одного тижня до загальної «роботи в сезон», хоча переважали все-таки місячні рапорти.

У 1817 р. херсонським губернським землеміром призначено Павла Гречину, котрий один з небагатьох для свого часу здобув професійну освіту у Волинській школі землемірів. Протягом свого понад десятирічного перебування на цій посаді він багато зробив як для зміцнення службової дисципліни повітових землемірів взагалі, так і для впорядкування їхнього діловодства зокрема. Він вимагав через кожні два тижні складати так звані журнальні відомості про роботу²⁸. В 1826 р. усі повітові землеміри отримали розроблену Гречиною форму цієї відомості, яка паралельно називалася іноді геодезичним журналом²⁹.

Ця наповнена професійною термінологією форма поєднувала в собі елементи як місячного рапорту, так і польового журналу генеральних землемірів, де вони записували характеристики межового ходу, встановлення межових знаків, заяви землевласників тощо. Позначення астролябійних ромбів та перпендикулярів мало на меті полегшувати губернському землеміру перевірку правильності розрахунків земельних площ та складання планів дач повітовими землемірами³⁰. Сам Гречина пишався своїм нововведенням і вважав, що його підлеглі стали дисциплінованішими, ніж конторські землеміри. У 1828 р., скаржачись

Відомість про заняття N повітового землеміра з ... по ... число ... місяця ... року						
Рік, місяць і число	Найменування днів		Ромб на початковому пункті	Ромб в кінці лінії	Довжина лінії	Перпендикуляри
		Відправився з N в N, прибув в N				
		Викликав повітками повірених від сільських громад і понятих				
		Почав з N-пункту до обходу дачі N о ... години	N	N		
		На ній повіряв ромб і[який] виявився		N	1000	
		теж		N	2000	
		теж				
		Негода з ... години до ... години або святковий день				
		Накладав на план і вираховував				
		Складав начисто план				

цивільному губернатору на недоліки в роботі Катеринославської межової контори, він писав: «Якщо би подібна звітність встановлена була для конторських землемірів не лише перед межовою конторою, але й перед місцевим начальством, якщо б землемірів чекало за повільність суворе стягнення, якщо б кожен чиновник керувався однаковим прагненням закінчувати справи і не розмножувати їх частими спорами і безладними діями, то, без сумніву, межкування Новоросійського краю на цей час було б завершено»³¹. До слова, форма двотижневої звітності виявилася настільки вдалою, що наступники П. Гречини на посаді губернського землеміра продовжували вимагати її складання³².

Утім, губернським землемірам довго не вдавалося домогтися від окремих повітових землемірів точного й докладного складання звітів за встановленою формою. Іноді звіти майже суцільно складалися з формулювань на зразок «був у дорозі», «хворів», «займався очікуванням губернатора», «листувався з губернським начальством» тощо³³ у таких випадках губернський землемір вимагав надіслати для підтвердження медичні довідки про хворобу, копії вихідної кореспонденції тощо.

Наскільки можна судити, своєчасне надання звітів завжди було каменем спотикання між губернськими та повітовими землемірами – втім, як і обов'язковий приїзд останніх на зимовий час до губернської креслярні. Херсонське губернське правління з перших років свого існування було втягнуте у боротьбу губернських землемірів із порушеннями службової дисципліни з боку їхніх підлеглих. У 1805 р. правління розіслало

повітовим землемірам попереджувальні укази про неприпустимість ситуації, коли губернський землемір не відає, «...де знаходитесь і чим займається, до нього не відгукується...»³⁴. Херсонський губернський землемір Степан Сіврич у рапортах губернському правлінню висловлював здивування щодо подібних «повітових землемірів закоснінням по повітах»³⁵. Протягом усього свого перебування на посаді він витратив багато енергії, не полишаючи спроб домогтися від землемірів своєчасного звітування і роботи за графіком. Його реакція була цілком зрозумілою, особливо якщо взяти до уваги, що С. Сіврич перевівся на Південь з Тамбовської губернії, де, за деякими припущеннями, міг працювати в межовій конторі по генеральному межуванню, а землеміри межових контор мали чітко окреслений фронт робіт, зобов'язувалися акуратно надавати місячні звіти та до того ж очолювали невеличкі команди з канцеляристів та солдатів робочих рот. Та й давно заселена і впорядкована у земельному відношенні Тамбовська та інші центральні російські губернії не йшли ні в яке порівняння з південноукраїнськими степами з їхніми величезними незаселеними площами, котрі ще на початку XIX ст. не могли похвалитися розвинутою мережею шляхів сполучення. Тож місцеві повітові землеміри могли почуватися вільготніше: кожен з них одноосібно уособлював межову службу на території повіту. Саме тому губернський землемір П. Гречина наполягав, щоб повітові землеміри після завершення кожної справи рапортували йому, куди вони збираються їхати далі: «щоб зручніше і без земських судів

відшукувати» підлеглих, які могли заїхати вглиб повіту так, що ні пошта, ні судові виконавці не могли їх знайти³⁶.

Звіти могли бути дієвим засобом контролю, коли їхня відсутність впливала на оплату праці. Деякі повітові землеміри могли по кілька місяців не озиватися з повітів і не надавати жодних пояснень³⁷. Стосовно таких злісних порушників дисципліни губернський землемір, вичерпавши запас нагадувань, зауважень і погроз, просив губернське правління накласти на них штраф від 10 крб. і більше на користь приказу громадського піклування; у важчих випадках – позбавити жалування за той період, коли землемір не міг аргументовано показати результати своєї діяльності³⁸. Штрафували також за неуспішне або занадто повільне виконання важливих завдань – але у таких випадках у покараної сторони були шанси довести свою невинність і вину третіх осіб. Звільнень повітові землеміри могли не боятися – в умовах кадрового дефіциту Межовий Департамент Сенату дотримувався думки, що слід давати порушникам можливість виправитися³⁹.

Від надання звітів залежали й доплати повітовим землемірам, які перебували при землемірах Катеринославської межової контори для нагляду за цілісністю казенного земельного фонду. Ці доплати були встановлені з 1821 р. у розмірі 75 крб. на місяць для придбання канцелярських матеріалів та наймання писаря⁴⁰. Той же П. Гречина запровадив зашнуровані книги, в які повітові землеміри повинні були щоденно записувати свої дії при генеральному межуванні⁴¹. Хоча вони і вважали це зайвим обтяженням, однак саме витяги з щоденних польових журналів були підставою для нарахування грошей казенною палатою⁴².

Закон забороняв повітовим землемірам виконувати будь-які справи без відома і дозволу губернського землеміра. в ідеалі усі присутственні місця, маючи потребу в їхніх послугах, повинні були повідомити про це губернському правлінню або цивільному губернатору, які вже від себе давали приписи губернським землемірам⁴³. Насправді ж навіть намісницькі/губернські правління часом надсилали укази у тих чи інших справах повітовим землемірам через голову губернських землемірів⁴⁴. Казенні палати, дворянські опіки, суди, генеральні землеміри також мали звичку іноді звертатися з відповідних питань безпосередньо до повітових землемірів, змушуючи їх або щоразу перепитувати у свого керівника, або порушувати черговість справ,

а це створювало зайве напруження у службових стосунках. Тираспольський повітовий землемір примудрився у 1817–1832 рр. запланувати самому собі 37 справ, переважно на вимогу судів та дворянської опіки⁴⁵. Все ж ці завдання надходили від офіційних установ, тож про них можна було відзвітувати. Зовсім інша ситуація складалася, якщо поміщики в обхід судів просили повітових землемірів відмежувати куплену землю або розмежувати їх із сусідами і т. п., чим спокушали їх до незаконних заробітків на додачу до скромного жалування⁴⁶. Такі випадки не розголошувались, і якщо й ставали відомими губернському землеміру, то тільки завдяки втручання у це третьої зацікавленої сторони.

Приблизно з першого десятиліття XIX ст. спостерігаємо зведення короткотермінових тижневих, місячних звітів у крупніші форми – так звані генеральні відомості, котрі ще називали річними. Однак насправді вони практично ніколи не охоплювали період з січня по грудень, а стосувалися здебільшого польових межових робіт, що максимально могли тривати з березня по грудень. Спочатку генеральні відомості складали у довільній формі, проте з 1820-х рр. на них розповсюдилася розроблена П. Гречиною форма двотижневого звіту.

Найширшими за часовим охопленням звітами були реєстри виконаних та невиконаних справ, які у стислому вигляді давали загальну картину стану межових робіт. Цей вид звітності виокремився з форми місячного рапорту 1766 р., який передбачав відмітки про виконання завдань. Спочатку такі реєстри, або описи, складали при прийомі-передачі справ від одного землеміра до іншого, або в ході територіального переділу. Так, найдавніший зі збережених реєстрів невиконаних справ за 1797–1801 рр. було складено тираспольським повітовим землеміром Афанасієм Шаржинським при передачі Тираспольського повіту зі складу ліквідованої Новоросійської губернії до складу створеної Херсонської губернії⁴⁷. Губернські землеміри могли вимагати від повітових землемірів складання таких реєстрів із часу їхнього вступу на посаду, щоб таким чином мати можливість аналізу їхньої діяльності⁴⁸. Приблизно з початку 1820-х рр. реєстри почали складати щорічно: іноді вони велися єдиною відомістю, але переважно розділялися окремо на виконані й невиконані. Серед причин невиконання справ повітові землеміри найчастіше вказували хвороби, завантаженість терміновими завданнями, неприбуття депутатів від землевласників або

судових чиновників, надходження завдань після складання звітів, настання зимових холодів тощо.

Проаналізувавши низку генеральних відомостей та річних реєстрів виконаних і невиконаних справ за 1820–1830-і рр., можна дійти висновку, що за рік повітові землеміри рідко коли виконували понад 10 справ, тоді як кількість невиконаних могло доходити до 20 й більше. Насправді ж невелика кількість завершених завдань зовсім не означала службової недбалості, адже деякі з них були настільки значні за обсягом, що виконувалися місяцями, а в підсумку займали лише кілька рядків у звіті. Наприклад, відведення оброчних земель за списком казенної палати, яке вимагало пересування по всьому повіту та контактів із багатьма особами. А виконання указу Синоду про відведення сільським церквам належної кількості десятин землі взагалі затяглося на два десятиліття⁴⁹.

«Настанова губернським і повітовим землемірам» 1828 р. закріпила два види обов'язкової звітності для повітових землемірів:

1) місячні звіти про польову роботу, з відмітками про виконання або причини невиконання, мали подаватися в перших числах наступного місяця⁵⁰;

2) звіти про роботу впродовж польового сезону, з такими самими відмітками, мали подаватися особисто під час приїзду до креслярні не пізніше 15 грудня кожного року⁵¹.

Губернський землемір мав складати зведені відомості та подавати їх на затвердження до губернського правління.

Отже, Настанова не вимагала ні двотижневих відомостей, ні окремих реєстрів виконаних і невиконаних справ. Однак у Херсонській губернії ці форми прижилися та протягом 1830-х рр. склалися водночас із місячними та генеральними звітами. Губернський землемір Август Суцєвський (1832–1836), перевівшись з аналогічної посади в Пермській губернії, визнав звіти місцевих землемірів «вельми недостатніми»⁵². Він відзначився тим, що дуже докладно щороку розписував повітовим землемірам порядок виконання справ та надання звітності⁵³, і взагалі досить вимогливо ставився до дотримання діловодної дисципліни.

Протягом першої третини XIX ст. відбувалося збільшення та ускладнення звітних форм губернської межевої служби Півдня України, поступово відбувався перехід від стихійних текстових рапортів-звітів до регламентованих табличних форм. У другу третину століття південноукраїн-

ські землеміри увійшли з чітким річним плануванням та більш-менш уніфікованою докладною звітністю про польові межеві роботи. Звітна документація спиралася, з одного боку, на затверджений межевим законодавством зразок, а з іншого, постійно доповнювалася і вдосконалювалася губернськими землемірами на основі власного та запозиченого досвіду відповідно до службових потреб.

¹ Алев В. С. Теория межевых законов, сочиненная для преподавания в учрежденном при Межевом корпусе Константиновском Училище. – М.: Типография П. Кузнецова, 1824. – 321 с.

² Герман И. Е. Материалы к истории генерального межевания в России. – М.: Типолитография В. Рихтер, 1911. – 193 с.

³ Дензин П. В. Межевание и землеустройство в России. – Пенза: Паровая типо-литография Е. М. Грушецкой, 1909. – 73 с.

⁴ Иванов П. Опыт исторического исследования о межевании земель в России. – М.: Типография С. Селивановского, 1846. – 151 с.

⁵ Кавелин С. П. Межевание и землеустройство. Теоретическое и практическое руководство. С чертежами и образцами делопроизводства. – М.: Типография И. Ц. Рябушинского, 1914. – 339 с.

⁶ Рудин С. Д. Межевое законодательство и деятельность межевой части в России за 150 лет. 19 сентября 1765 г. – 1915 г. – Пг.: Б.и., 1915. – 559 с.

⁷ Журба О. І. Комплектування архівних зібрань і колекцій на Катеринославщині у другій половині XVIII – першій половині XIX ст. // Архіви України. – 2002. – № 4–6. – С. 182.

⁸ Богдан Т., Дяченко О. З історії архівного будівництва на Херсонщині // Архіви України. – 1966. – № 6. – С. 7.

⁹ Скальковский А. А. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края. 1731–1823. – Часть I: С 1731-го по 1796-й год. – Одесса: В городской типографии, 1836. – С. 96.

¹⁰ Держархів Херсонської обл., ф. 14 Херсонська губернска креслярня, оп. 1, спр. 1, арк. 1 зв., 5.

¹¹ ПСЗРІ I. – Т. 20. – № 14392. – С. 229–304.

¹² Держархів Херсонської обл., ф. 14, оп. 5, спр. 1, арк. 20–20 зв., 61.

¹³ Там само, спр. 6, арк. 207–208.

¹⁴ Там само, арк. 83–83 зв.

¹⁵ Там само, оп. 1, спр. 1248, арк. 39.

¹⁶ Там само, арк. 40–40 зв.

¹⁷ Там само, арк. 39–39 зв.; спр. 1264, арк. 6–6 зв.

¹⁸ ПСЗРІ II. – Т. 3. – № 2203. – С. 742.

¹⁹ Там само. – С. 743.

²⁰ Держархів Херсонської обл., ф. 14, оп. 1, спр. 1279, арк. 17–18 зв., 20, 22–22 зв.

²¹ Там само, спр. 1263, арк. 14.

²² Там само, спр. 1162, арк. 38–38 зв.; спр. 1263, арк. 14–15; спр. 1305, арк. 4–7; спр. 1432, арк. 16–16 зв., 26–26 зв.; спр. 1455, арк. 145–146 зв.; спр. 1643, арк. 8 зв.–9; спр. 1645, арк. 33 зв.–34.

²³ ПСЗРІ I. – Т. 17. – № 12570. – С. 577.

²⁴ ПСЗРІ I. – Т. 17. – № 12711. – С. 892–893, 911.

²⁵ Держархів Херсонської обл., ф. 14, оп. 1, спр. 69, арк. 27–41 зв., 51–52 зв.; спр. 88, арк. 7–56.

²⁶ Держархів Дніпропетровської обл., ф. 648 Катеринославська межова контора, оп. 1, спр. 17, арк. 5.

²⁷ Держархів Херсонської обл., ф. 14, оп. 1, спр. 540, арк. 31.

²⁸ Там само, спр. 955, арк. 23–24; спр. 1107, арк. 18–18 зв.

²⁹ Там само, спр. 1143, арк. 8–8 зв.

³⁰ Там само, спр. 1253, арк. 4.

³¹ Там само.

³² Там само, спр. 1539, арк. 7.

³³ Там само, спр. 1065, арк. 64–66; спр. 1194, арк. 7–8.

³⁴ Там само, спр. 501, арк. 37.

³⁵ Там само, арк. 37 зв.

³⁶ Там само, спр. 1107, арк. 18 зв.

³⁷ Там само, спр. 558, арк. 21; спр. 1269, арк. 34–35.

³⁸ Там само, спр. 1275, арк. 18–23 зв.

³⁹ Там само, арк. 22.

⁴⁰ Там само, спр. 1166, арк. 3–3 зв.

⁴¹ Там само, спр. 1230, арк. 11–13 зв.

⁴² Там само, спр. 1166, арк. 17–17 зв., 20–20 зв.; спр. 1176, арк. 58–58 зв.

⁴³ ПСЗРИ II. – Т. 3. – № 2203. – С. 742.

⁴⁴ Держархів Дніпропетровської обл., ф. 648, оп. 1, спр. 17, арк. 2–3.

⁴⁵ Держархів Херсонської обл., ф. 14, оп. 1, спр. 1155, арк. 17–19.

⁴⁶ Там само, спр. 1360, арк. 2–3 зв., 9, 42–42 зв., 45; спр. 1431, арк. 7–7 зв.

⁴⁷ Там само, спр. 461, арк. 7–8 зв.

⁴⁸ Там само, спр. 1233, арк. 17–20.

⁴⁹ Там само, спр. 792, арк. 1–87; спр. 1005, арк. 2–92; спр. 1056, арк. 2–189 зв.

⁵⁰ ПСЗРИ II. – Т. 3. – № 2203. – С. 743–744.

⁵¹ ПСЗРИ II. – Т. 3. – № 2203. – С. 747.

⁵² Держархів Херсонської обл., ф. 14, оп. 1, спр. 1539, арк. 84.

⁵³ Там само, спр. 1263, арк. 12–13 зв.; спр. 1643, арк. 6–7 зв.; спр. 1645, арк. 31–33.

УДК [930.1+94](477.83)

Лазурко Лідія

ПОЛЬСЬКЕ ІСТОРИЧНЕ ТОВАРИСТВО У ЛЬВОВІ ТА ЙОГО ЧАСОПИС

У статті висвітлено обставини створення польського фахового часопису «Kwartalnik Historyczny», що постав у 1887 р. як друкований орган польського Історичного товариства у Львові, процес формування основних принципів його редакційної політики, спрямованої на вироблення оптимальної структури. Часопис здійснював критичний огляд національної історіографічної продукції та забезпечував швидке й якісне оновлення наукової інформації, потреба в якій гостро постала в останній чверті XIX ст.

Ключові слова: часопис «Kwartalnik Historyczny», Польське історичне товариство у Львові, історіографія.

В статті освітлені обставини створення в 1887 г. польського професійного журналу «Kwartalnik Historyczny» – публікаційного органу польського Історичного товариства у Львові, досліджується процес формування основних принципів його редакційної політики журналу, направленої на вироблення оптимальної структури. Журнал здійснював критичний огляд національної історіографічної продукції та забезпечував швидке й якісне оновлення наукової інформації, потреба в якій гостро постала в останній чверті XIX в.

Ключевые слова: журнал «Kwartalnik Historyczny», Польское историческое общество во Львове, историография.

The article focuses on the circumstances in which «Kwartalnik Historyczny», the first Polish professional journal of historiography, was founded in 1887 as a publishing organ of the Lviv Historical Society as well as on the process of establishing the editorial policy, directed onto the shaping of its optimal structure. Thus, according to the objectives of Polish History Studies of the time, the journal proposed critical surveys of Polish historiographic material and provided a quick and efficient update of research data, the demand of which proved to be acute in the last decades of the 19th century.

Key Words: magazine «Kwartalnik Historyczny», Polish Historical Society in Lviv, historiography.

Невід'ємною частиною польської історіографії останньої чверті XIX–XX ст. був часопис «Kwartalnik Historyczny» (далі – «КН»). Створений у 1887 р. як науковий орган Історичного товариства (далі – ІТ) журнал виходив у Львові до початку Другої світової війни. Увесь цей час він, демонструючи незмінно високий науковий рівень, залишався активним учасником національного історіографічного процесу, ретельно фіксував на своїх шпальтах усі зміни, що

відбувалися у ньому. На тривалий час «КН» став загальнонаціональною історіографічною трибуною й аж до створення у 1905 р. у Варшаві «Історичного огляду» був єдиним польським спеціалізованим періодичним виданням у галузі історії.

Становлення «КН» припало на епоху позитивізму, яка запанувала в польській історіографії

© Лазурко Лідія, 2010

від другої пол. XIX ст. Опонуючи романтичній ідеології, вона була позначена переосмисленням причин невдач у боротьбі за власну державну незалежність. Новий критичний напрям, що надавав ревізії попередні погляди, протиставляючи їм дослідницький об'єктивізм, проник у суспільну свідомість та запанував у всіх частинах розділеної між трьома державами Польщі.

Батьківщиною польського ІТ, яке згодом перетворилося в загальнонаціональну організацію, став Львів. Треба зазначити, що наукові товариства з історичною спеціалізацією, на взірць європейських, почали з'являтися в Польщі ще в 50–60-х рр. XIX ст. у Кракові та Варшаві. Однак, ці спроби закінчувалися створенням лише спеціальних дослідницьких комісій у межах діючих загальнонаукових товариств – Краківського наукового товариства та Варшавського товариства шанувальників наук. Зокрема, у Кракові, ще перед заснуванням у 1873 р. історичної комісії Академії знань, Юзеф Шуйський прагнув «утворити щось на кшталт історичних товариств, які так багато роблять для науки»¹. Проте далі намірів справа не йшла, і першим польським науковим товариством з певною спеціалізацією стало ІТ, засноване у 1886 р. у столиці Галичини. А через рік з'явився і його друкований орган – часопис «КН».

Провідна роль у цьому процесі належала львівському історіографічному середовищу останньої третини XIX ст. Як зазначив Є. Матерніцький, переломним моментом для його становлення була полонізація Львівського університету, в якому активно розвивались історичні студії². У місті також були великі зібрання документів і літератури: бібліотека Львівського університету, Оссолінеум, бібліотеки Дзедушицьких, Баворовських, Павліковських, Крайовий архів актів гродських і земських. Завдяки цьому у Львові наприкінці XIX ст. зосередилася велика кількість дослідників історії (майже 85% від загальної кількості польських дослідників старовини)³, діяли наукові осередки (університетське Академічне коло, Археологічне товариство) та видавалися фахові періодичні видання, зміст яких частково був пов'язаний з питаннями історії⁴. Тут, зокрема, помітним явищем був «Науковий і літературний путівник» (1872–1918), який за багатьма критеріями визнають найважливішим тогочасним польським криптоісторичним часописом. Подальшим кроком у розвитку історіографічної наукової періодики була поява спеціалізованих видань, переважно з царини археології та спеціальних історичних

дисциплін: «Археологічні відомості» (від 1873), «Археологічний огляд» (від 1876 р.), «Нумізматичні записки» (від 1884 р.) тощо⁵. І саме діяльність багатьох істориків, зосереджених навколо цих установ та видавничих проектів, закономірно спричинилася до створення ІТ, яке на середину 90-х рр. XIX ст. вже налічувало понад три сотні членів. Через десятиліття після заснування останнього його тодішній голова Т. Войцеховський зазначив: «Коли десять років тому не було в цьому місті жодного осередку, який би репрезентував гуманітарні науки, то наше товариство створило такий осередок, і, хоча, згодом їх стало більше, наше має першість»⁶.

Щодо обставин створення ІТ, то слід зазначити, що це відбувалося у доволі стислі строки. Як відомо зі спогадів сучасників, у травні 1886 р. до Ф. Папе завітав Л. Фінкель із проектом видання збірки історичних праць, на що було зібрано майже 200 ринських злотих⁷. А Ф. Папе розповів колезі про задум утворити у Львові ІТ та запропонував йому власний проект статуту майбутньої організації⁸. Очевидно, ця ідея вже давно визріла, оскільки відразу ж було створено організаційний комітет на чолі з А. Семковичем, який, консультуючись з К. Ліске та В. Калінкою, приступив до опрацювання запропонованого Ф. Папе документа. 22 червня 1886 р. було підготовлено (згідно з чинними вимогами) п'ять примірників проекту статуту з відповідним поданням, підписаним від імені засновників Л. Фінкелем та А. Семковичем, для передачі Галицькому Намісництву. І вже 26 червня офіційне затвердження статуту зафіксовано у рескрипті намісництва за номером 40 603⁹. Установчі ж збори ІТ відбулися 14 жовтня 1886 р. після закінчення літніх канікул в університеті. Як згадують учасники цих подій, у зв'язку зі створенням товариства не проводилося гучних урочистостей. Усе відбулося в доволі камерній обстановці у Львівському університеті. Тоді обрали правління, до якого увійшли К. Ліске (голова товариства) та Т. Войцеховський (його заступник).

Редакцію часопису, який, за попередньою домовленістю мав називатися «Przegląd Historyczny» (і навіть було виготовлено печатку з такою назвою), очолив К. Ліске. До складу першого правління ІТ увійшли О. Бальцер (секретар правління товариства), Л. Фінкель (секретар редакційного комітету) та члени правління і редакційного комітету – А. Прохаска, Ф. Папе, Р. Пілат, А. Семкович, С. Квятковський, В. Кентжинський. Особлива роль у цьому процесі належала К. Ліске, оскільки саме він був інспіратором створення та-

кої організації істориків, а його учні взяли на себе увесь технічний бік питання. Свою роль відіграло й те, що організатори ІТ науково зростали в Академічному колі істориків (утвореному 1878 р.), натхненником якого був К. Ліске, а реальним керівником Л. Фінкель. Звістка про намір своїх учнів створити ІТ застала видатного вченого вдома навесні 1886 р. Через прогресуючу хворобу йому довелося прочитати тут й інавгураційний виступ В. Калінки, в якому автор віддавав шану К. Ліске як діячу, котрий «першим до історичних студій тут [у Львові] привніс сувору наукову методу, та, більше того, гарячу любов до науки, щоб прищепити її своїм учням»¹⁰. Отже, попри, можливо, не найсприятливіші умови, у Львові виникло польське ІТ та почав виходити його історичний часопис. Це відбулося з таким розмахом, що незабаром сучасники заговорили про утворення тут польської історичної школи.

Основне завдання новоствореного товариства визначалися в його статуті: «спонукати і сприяти розвитку історичних наук з особливим урахуванням історії Червоної Русі». Цю мету передбачали реалізовувати шляхом організації засідань, загальних зборів, публічних читань, контактів з іншими науковими товариствами, а також через «видання періодичного часопису, присвяченого історичним наукам, а якщо ж дозволять фонди – також через підготовку інших наукових видань з галузі історії»¹¹. Саме К. Ліске скеровував ІТ не на публікацію джерел, чим віддавна сумлінно опікувалася краківська Академія знань, а на видання журналу, присвяченого, передусім, критиці й історичній бібліографії.

Отож, одним із головних напрямів діяльності ІТ стало видання наукового органу – часопису «КН»¹². Реконструюючи історіографічну мотивацію його створення, дослідники висловлювали різні думки. Так, К. Среньовська вважала, що вихідним пунктом діяльності молодих організаторів товариства стало створення журналу для розширення можливостей публікувати власні дослідження, оскільки таких видань у галузі історії ніби бракувало. Серед них називалися лише: «Місячник львівський» – науковий додаток до «Газети львівської», «Путівник науково-літературний» (1873–1919), краківський «Przegląd Polski» (1866–1914), варшавський «Ateneum» (1876–1901), «Biblioteka Warszawska» (1841–1914), «Roczniki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk» (1860–1928), видавництва Академії знань¹³. А. Галос же спростував це твердження, виходячи з характеру новоствореного часопису, який містив дуже мало досліджень

і в перші роки друкував переважно критичні матеріали (за обсягом – 76% критики, 22% досліджень). Тому, на його думку, одна-дві статті, опубліковані в кожному зошиті часопису, не могли вплинути на загальну ситуацію. Дослідник дійшов висновку, що відповідь на питання генези часопису треба шукати у сфері забезпечення потреби швидкого і якісного оновлення наукової інформації, яке гостро постало наприкінці ХІХ ст.¹⁴ Є. Матерніцький вважав, що поява часопису була логічним результатом внутрішнього розвитку польської історичної науки та тих змін, які відбувалися в добу позитивізму в історичній культурі польського суспільства¹⁵.

Підсумовуючи вище сказане, відзначимо слушність усіх висловлених думок, які охоплюють і об'єктивні, і суб'єктивні чинники появи часопису. Що ж до заперечення А. Галосом аргументів К. Среньовської, то зауважимо, що часопис таки відкрив свої сторінки для молодих істориків – нехай не для вміщення дослідницьких матеріалів, а друкування рецензій, що вимагало від дописувачів неабияких інтелектуальних зусиль, певної кваліфікації, наукового пошуку та таланту.

Наприкінці 1886 р., відразу ж після створення ІТ, серед його членів розпочалися жваві дискусії з приводу бачення форми і змісту майбутнього часопису. «КН», як і багато інших тогочасних польських часописів, наслідував західноєвропейські зразки. Ще на інавгураційному зібранні 14 жовтня 1886 р. А. Семкович, апелюючи до досвіду німецьких дослідників старовини, вказав на високий рівень розвитку історичної періодики в Німеччині, де на той час виходило 111 видань такого типу. Посилання на німецький досвід є зрозумілим ще й через те, що науковий шлях багатьох істориків, у тому числі й львівських, традиційно пролягав через навчання в Німеччині. Взірцем для «КН» став «Historische Zeitschrift», який із 1859 р. видавав Генріх фон Зібель і з яким майже два десятиліття співпрацював К. Ліске. Іншим зразком для нього був «Критичний огляд», що виходив у Кракові у 1874–1877 рр. за редакцією В. Закшевського і якому симпатизував К. Ліске¹⁶. Але якщо В. Закшевський основним завданням редагованого ним часопису вважав пробудження критичного руху на всьому просторі польської наукової літератури, де історія в поєднанні з географією та етнографією була лише одним із його розділів, то в намірах часопису К. Ліске було оперативне подання інформації про всю наукову продукцію, що стосувалася історії Польщі. Саме на цьому акцентував ува-

гу секретар товариства Л. Фінкель у зверненні 1888 р. до Крайового Сейму з проханням надати субвенцію на видання часопису¹⁷. Якщо характерною рисою європейської наукової періодики доби позитивізму було проголошення боротьби за чистоту науки від політичної заангажованості через різке протиставлення науки публіцистиці, то «КН» було створено для боротьби з дилетантизмом у царині історії. Хоча часопис і був дітищем польських істориків у Львові – борців за чистоту методу, він через певні обставини не міг уникнути політичних впливів.

Слід зазначити, що, попри зорієнтованість «КН» на широке коло проблем у галузі і польської, і всесвітньої історичної науки, його специфічною рисою була виразна регіональна спрямованість, адже часопис був друкованим органом ІТ, зорієнтованість якого на дослідження Галичини визначалася статутом організації¹⁸. Заснований як загальнопольське видання, «КН» у перші десятиліття свого існування зосереджував навколо себе переважно львівських дослідників старовини. Лише згодом до співпраці в ньому дедалі частіше почали залучати істориків з-поза Львова. Прикметно, що серед них були науковці різних національностей, які проживали й працювали у різних частинах Галичини та за її межами¹⁹. Визначальною у питанні регіоналізації досліджень часопису була також позиція його першого головного редактора – К. Ліске, який у рефераті, підготовленому до Другого з'їзду польських істориків у Львові (1890), зауважив: «Без пробудження наукового життя у провінції ми ніколи не зможемо отримати результатів на ниві гуманітарних досліджень... Пізнаємо історію Речі Посполитої, але не пізнаємо її провінційної, локальної історії, а хіба можна пізнати цілість, не знаючи частин?» Він звернувся до делегатів з'їзду з пропозицією створити регіональні та локальні наукові осередки, аби «всі сили, що тільки чимось можуть прислужитись науці, зійшлися під одним прапором»²⁰.

Від початків свого існування часопис охоплював широкий діапазон історичних дисциплін та сповідував принцип різновекторності наукових досліджень. Однак редакційна політика «КН», пов'язана з іменем його засновника і першого редактора К. Ліске, передусім була спрямована на джерелознавчі пошуки. Найбільш вдало сформулював актуальне гасло в новоствореному часописі учень К. Ліске О. Бальцер. В одній із своїх рецензій він писав: «Завданням теперішньої науки є передусім якнай докладніший аналіз джерел, ретельна фіксація кожного факту, одне слово, ґрунтовна підготовча праця, яка, якщо в майбут-

ньому буде здійснена, уможливить формулювання загальних висновків, синтез у найповнішому сенсі цього слова»²¹.

Визначальна роль у становленні часопису належала його першому головному редактору К. Ліске²². Попри те, що через важке захворювання останні роки життя (1888–1891 рр.) вчений був прикутий до ліжка, він продовжував активну наукову та організаційну діяльність. Сучасники згадують, що К. Ліске вдома проводив навчальні семінари і засідання правління ІТ, особисто переглядав і здійснював остаточну редакцію усіх матеріалів журналу²³. З. Гординський згадував про К. Ліске так: «Часопис, створений невеликим коштом, поволі зростав і міцнів. Здобував собі визнання у професійних сферах. Це була заслуга вмілого керівництва пожиттєвого голови товариства К. Ліске. Він, як редактор часопису, був його душею і силою, він був його правдивим творцем, піклувався про співпрацівників, дбав про добір матеріалів, серед яких не було жодного, якого б не читав... Про часопис говорили, що критика в ньому надмірно гостра. К. Ліске до всього, що вважав науково неякісним, був нещадним, домагався якнайсуворішої критики, називаючи речі своїми іменами»²⁴.

Головним завданням новоствореного часопису з його виразно критичною спрямованістю було визначено друкування невеликих за розміром праць, які були б взірцем суворого позитивістичного методу та ретельної фахової оцінки наукової літератури, що стосувалася історії Польщі та всесвітньої історії загалом. Співпрацівники його намагалися подолати дилетантизм, невігластво та брак об'єктивізму в історичних дослідженнях. Журнал відразу ж презентував високий науковий стандарт у публікованих на своїх сторінках дослідженнях і рецензіях. К. Ліске надав «КН» виразно критичного характеру, коли рецензійна рубрика першого номера втричі перевищувала обсяг решти текстів. Водночас, окрім великого рецензійного блоку, журнал уже від першого номера містив рубрики під назвою «Статті» та «Матеріали». У цьому річнику є публікації Ф. Бостела «Ожеховський чи Гурський?», В. Лозинського «Староцерковне малярство на Русі», А. Малецького «Коли постав меморіал Остророга», Т. Корзона «Сташиць як історіограф», В. Смоленського «Орієнтальна школа у Стамбулі». Також було опубліковано «Перелік розгорнутих рецензій, надрукованих в інших часописах», який підготував і забезпечував надалі Л. Фінкель, «Бібліографію закордонних творів» К. Ліске, що подавав інформацію

про найновіші явища у загальній історіографії та свої зауваження до них. Постійними рубриками видання стали також «Звіти засідань ІТ», «Від редакції», «Полеміка».

Організація ІТ і поява першого зошита часопису викликали хвилю відгуків у польській пресі. Зокрема, варшавські «Kłosy» писали, що «група працьовитих і вже заслужених у царині історії вчених, які неодноразово довели до розуміння методів джерельних досліджень, створили рух, якого до того в нас не було і висвітлюють нам наше минуле... Історія не буде писатися, виходячи з ситуативних політичних потреб, бо ціллю молодого товариства, як це виразно зазначалося в промовах, буде правда»²⁵. Про те, що «КН» у цілому прийняли прихильно, свідчать не лише відгуки в пресі. Так, Т. Корзон зазначив: «Труд писання і витрачений час з охотою жертвую на доведення своєї доброзичливості до першого в Польщі Історичного товариства... Проспект часопису мені подобається. При першій нагоді, попри брак часу, постараюся щось написати, адже «КН» тепер завжди буде в моїх думках»²⁶. (У контексті сказаного вище не можна не відзначити, що співпраця Т. Корзона з редакцією часопису тривала понад три десятиліття). Виразно критичний характер часопису викликав жваве зацікавлення його авторів сприйняттям «КН» поза межами Львова. Так, О. Бальцер у листі до В. Абрагама писав: «Як у Вас прийняли «КН»? Чи Мисельський дуже злий? А Уляновський чи ображається з приводу рецензії про «право азилу»²⁷? Якою є взагалі Ваша думка про наш часопис? А бачиш, і ми у Львові змогли щось зробити!»²⁸.

У 1891 р., після смерті К. Ліске, редакцію «КН» очолив О. Бальцер, який продовжував закладені першим головним редактором традиції підготовки часопису. Ще до цього О. Бальцер, як секретар правління ІТ, активно допомагав хворому К. Ліске у виконанні обов'язків головного редактора²⁹. Він звертав особливу увагу на питання налагодження наукових контактів та розповсюдження часопису далеко за межами Австро-Угорської імперії. «КН», який здобував усе більшу популярність, надсилали до Німеччини, Росії, Франції, Італії, Швеції, а у межах імперії – до Чехії та Угорщини. Отже, шляхом обміну редакція значно поповнювала власну бібліотеку іноземними часописами. У 1894 р. О. Бальцер вимушений був залишити цю посаду через важку форму пневмонії. Після нього справу видання журналу підхопив директор бібліотеки Львівського університету А. Семкович, який керував ним упродовж 1895–1897, 1899–1904, 1906–1914 та 1920–1922 років.

У 1898 р. хворого А. Семковича на посаді редактора заміняв його близький колега по бібліотеці Ю. Коженювський. А в 1905 р. функції редактора «КН» виконував заступник директора бібліотеки Ф. Папе. Редакція журналу постійно знаходилася в бібліотеці Львівського університету. Це не було випадковим, адже саме там відбувалися зібрання Історичного кола, з якого вийшли засновники ІТ.

Постійно тривав пошук найбільш оптимальної структури журналу. У 1890 р. до неї додалася рубрика «Огляд історичних та літературних досліджень, що з'явилися в щоденних, тижневих та місячних часописах» (Б. Губринович та Ф. Крчек), у 1891 р. – рубрика «Матеріали» трансформувалася в «Miscelanea». Того ж року рубрика «Бібліографія закордонних творів», яку готував К. Ліске, стала називатися «Бібліографія й огляд закордонної літератури» (К. Ліске та Л. Фінкель), з 1893 р. вона трансформувалася в «Огляд закордонної літератури». Редакція докладала неабияких зусиль для забезпечення читачів інформацією про дослідження не лише з історії Польщі, а й із всесвітньої історії. Після смерті К. Ліске цю рубрику готував лише Л. Фінкель, оскільки було мало працівників, які могли б створити самостійні оригінальні огляди такого типу: їх написання вимагало не лише копіткої праці, а й, передусім, великої ерудиції. Мало значення і те, що закордонні видання потрапляли на полиці львівських книгарень та бібліотек із запізненням і в невеликій кількості, так що в оглядах доводилося спиратися часом на рецензії на ці праці, а не на оригінальні тексти. Щоб зарадити цьому 1895 р. рубрику ще раз видозмінили, вона почала виходити під назвою «Огляд літератури всесвітньої історії». З цією метою у 1895–1897 рр. Л. Фінкель створив колектив із своїх учнів, які мали систематично працювати над відповідними для згаданої рубрики матеріалами, але інформацію подавали переважно не на підставі виданих наукових досліджень, а знову ж таки на основі рецензій. Рубрику забезпечували оглядами, які готували Л. Фінкель, Є. Барвінський, Ю. Фредберг, Б. Геберт, М. Конет, Е. Ярмутьський, М. Кордуба, Ю. Левицький, В. Рольний. Її було поділено на тематичні блоки: стародавня, середньовічна, ранньомодерна історія (до 1700 р.), історія XVII–XIX ст. Завдяки цьому рубрика була структурованішою.

У 1893 р. розділи «Перелік розгорнутих рецензій, надрукованих в інших часописах», та «Огляд історичних та літературних досліджень, розмішених у щоденних, тижневих та місячних часописах», трансформувалися в загальний,

створюваний кризь призму історичної візії «Огляд часописів». Місце цієї рубрики у 1902 р. посіла «Бібліографія польської історії» Є. Барвінського. Впровадження бібліографій, спершу польської, а згодом і всесвітньої історії, стало відгуком на задекларовану потребу критично-інформаційного охоплення всього масиву польської історіографічної продукції. Їх включили до структури часопису, коли з'ясувалося, що бракує сил охопити весь комплекс друкованої продукції у рубриках «Рецензії» та «Огляди часописів».

У 1898 р. з ініціативи тодішнього головного редактора Ю. Коженювського для забезпечення регулярного і швидкого оновлення інформації про події наукового життя в галузі історії з'явилася рубрика «Хроніка», яку вів Є. Барвінський. Запровадження цієї рубрики, що стала актуальним додатковим джерелом інформації, викликало загальне зацікавлення читачів часопису.

Головну увагу співпрацівники «КН» концентрували на забезпеченні рецензійного блоку публікацій. Як уже зазначалося, на час створення часопису редакція ставила собі за мету подавати докладні огляди всіх без винятку публікацій, які стосувалися до польської історії. К. Ліске заохочував колег до написання критичних матеріалів високого рівня. Важливим досягненням для кожного автора «КН», зокрема молодого дослідника, була успішна публікація в його рецензійному відділі. Зазначимо також, що в журналі особливу увагу звертали й на те, щоб відстоювати об'єктивну оцінку явищ польської історії. Тенденційні відгуки траплялися в тогочасній німецькій та російській історичній науці. Прикметною у цьому контексті, наприклад, є полеміка на сторінках «КН» із російським ученим М. Карєєвим щодо причин занепаду Польщі³⁰.

Найбільшу кількість рецензій (264) було опубліковано в першому річнику, у другому – 203, у четвертому – 154, згодом у 1892–1896 рр. їхня кількість сягала 200, а до 1900 р. вона зменшилася до 96 і на такому рівні трималася на початку ХХ ст. Зменшення кількості друкованих на сторінках часопису рецензій частково пояснювалося фінансовими труднощами ІТ, через що скорочувався обсяг часопису, а також труднощами в замовленні рецензійних матеріалів та збільшеням частки досліджень, опублікованих у «КН».

Попри виразно критично-рецензійне спрямування часопису, історичні дослідження на його сторінках також посідали чільне місце. Стисли за формою і концентровані за змістом, вони також слугували візрцями об'єктивності позитивістської

методології, яку пропагувала редакція. Їхня чисельність коливалася від п'яти у першому номері журналу до тринадцяти-чотирнадцяти у річниках за 1890–1891 рр. Не можна не згадати і про невеликі за обсягом тексти джерел, друковані в рубриці «Miscellanea». Супроводжувані коментарями, вони проливали світло на окремі історичні події, були красномовними прикладами культури роботи з джерелами. Їхня чисельність коливалася від одного-двох у перших річниках, до десяти-п'ятнадцяти у 1894–1895 рр.

На початок ХХ ст. остаточно викристалізувалася така рубрикаційна структура «КН»: дослідження, miscellanea (невеликі джерельні причинки), рецензії, огляд літератури із всесвітньої історії, хроніка, огляд часописів, звіти засідань ІТ, полеміка, некрологи. Загалом така структура, вироблена в перші роки існування часопису, залишалася актуальною протягом усього львівського періоду його існування.

Отже, в останній чверті ХІХ ст. у Львові, де зосередилася найчисельніша з-поміж усіх теренів колишньої Польщі група фахових дослідників старовини, виникло перше спеціалізоване в галузі історії наукове товариство. Головним видавничим проектом львівського ІТ став «Kwartalnik Historyczny» – перший польський фаховий часопис у царині історії. Від початків свого існування «КН» презентував високий науковий рівень і публікованих на своїх сторінках досліджень, і наукової критики, що забезпечувалось наступністю запровадженої першим головним редактором К. Ліске видавничої політики журналу. Завдяки цьому «КН» досить швидко отримав визнання на всіх землях розділеної між трьома імперіями держави та поза її межами, став виразником та головним інформаційним джерелом національної історіографії, об'єднавши довкола себе найкращих представників польської історичної науки.

¹ Цит за: Galos A. Powstanie Towarzystwa Historycznego i jego organu naukowego // Polskie Towarzystwo Historyczne 1886–1986: zbiór studiów i materiałów / red. S. K. Kuczyński. – Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolinskich, 1990. – S. 87.

² Maternicki J. Polskie szkoły historyczne we Lwowie w XIX w. // Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w. – Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2005. – Т. III. – S. 28.

³ Maternicki J. Miejsce i rola «Kwartalnika Historycznego» w dziejach historiografii polskiej // Historia jako dialog. – Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej szkoły pedagogicznej, 1996. – S. 279.

⁴ Brzozowski S. Warunki rozwoju nauki polskiej w kraju (1860–1918) // Życie naukowe w Polsce w drugiej połowie XIX i w XX wieku (Organizacje i instytucje) / pod red.

B. Jaczewskiego. – Wrocław: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1987. – S. 53.

⁵ *Toczek A.* Czasopiśmiennictwo historyczne we Lwowie (1867–1918) // Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w. – Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2005. – Т. III – S. 175.

⁶ Sprawozdania z posiedzeń Towarzystwa Historycznego // *Kwartalnik Historyczny.* – 1897. – S. 253–254.

⁷ Ці кошти учні К. Ліске почали збирати у 1881р. для видання пам'ятної книги, укомплектованої з власних праць, на честь десятиліття присвоєння звання професора Львівського університету їхньому учителю. Цей проект не вдалося реалізувати вчасно і вдруге до нього повернулися в 1886 р., але, як бачимо, уже в контексті ідеї створення Історичного товариства та видання його наукового органу.

⁸ *Papée F.* Towarzystwo Historyczne 1886–1900 // *Kwartalnik Historyczny.* – 1937. – S. 4; *Balzer O., Zakrzewski W., Finkel L., Ćwikliński L., Sawczyński H., Hordyński Z.* Xawery Liske. Zarys biograficzny // *Kwartalnik Historyczny.* – 1891. – S. 535.

⁹ Держархів Львівської обл., ф. 1, оп. 54, спр. 1414 Statut Towarzystwa Historycznego (документація з реєстрації статуту в різні роки), арк. 6–8.

¹⁰ Sprawozdania z posiedzeń Towarzystwa Historycznego // *Kwartalnik Historyczny.* – 1887. – S. 137.

¹¹ Statut Towarzystwa Historycznego. – Lwów, 1886. – S. 1.

¹² Назву «Квартальник історичний» остаточно затвердили наприкінці листопада 1886 р. Вважається, що саме її К. Ліске запропонував В. Калінка, який симпатизував «Науковому квартальнику» (видавався з 1837 р.) та «Квартальнику Кіосов» (видавався з 1876 р.).

¹³ *Śreniowska K.* Uwagi o nauce historycznej polskiej w latach 1887–1900 w świetle «Kwartalnika Historycznego» // *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Seria I. Nauki Humanistyczno-społeczne. Zeszyt 15. Historia.* – Łódź, 1960. – S. 153–163.

¹⁴ *Galos A.* Powstanie Towarzystwa Historycznego i jego organu naukowego... – S. 89–90.

¹⁵ *Maternicki J.* Miejsce i rola «Kwartalnika Historycznego» w dziejach historiografii polskiej... – S. 275.

¹⁶ *Balzer O., Zakrzewski W., Finkel L., Ćwikliński L., Sawczyński H., Hordyński Z.* Xawery Liske. Zarys biograficzny... – S. 535.

¹⁷ ЦДІАЛ України, ф. 711, оп. 1, спр. 22 (Чорнетка листа Л. Фінкеля до Крайового Сейму, 1888 р.), арк. 2–6.

¹⁸ Statut Towarzystwa Historycznego. – Lwów, 1886. – S. 1.

¹⁹ *Maternicki J.* Miejsce i rola «Kwartalnika Historycznego» w dziejach historiografii polskiej... – S. 275.

²⁰ Держархів Львівської обл., ф. 26, оп. 7, спр. 329 (К. Ліске, W jaki sposób dałby się rozbudzić i rozwinąć ruch naukowy na prowincji), арк. 1–2.

²¹ *Balzer O.* [Рец.:] Hube R. Prawo polskie XIV w. // *Kwartalnik Historyczny.* – 1887. – S. 469.

²² *Balzer O., Zakrzewski W., Finkel L., Ćwikliński L., Sawczyński H., Hordyński Z.* Xawery Liske. Zarys biograficzny... – 1891. – S. 465 – 548; *Kondracki T.* Ksawery Liske i początki Polskiego Towarzystwa Historycznego // *Polskie Towarzystwo Historyczne 1886–1986. Zbiór studiów i materiałów / red. S. K. Kuczyński.* – Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1990. – S. 77–94; *Julkowska V.* Ksawery Liske (1838–1891) // *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku / red. J. Maternicki.* – Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2007. – S. 181–200.

²³ *Papée F.* Towarzystwo Historyczne 1886–1900... – S. 10.

²⁴ *Balzer O., Zakrzewski W., Finkel L., Ćwikliński L., Sawczyński H., Hordyński Z.* Xawery Liske. Zarys biograficzny... – 1891. – S. 535–536.

²⁵ Цит за: *Galos A.* Powstanie Towarzystwa Historycznego i jego organu naukowego... – S. 95.

²⁶ Там само.

²⁷ *Sawczyński H.* [Рец.:] Mycielski J. Porwana z klasztoru. Kartka z dziejów obyczajowości Polski XVIII w. // *Kwartalnik Historyczny.* – 1887. – S. 112–117; *Balzer O.* [Рец.:] Ulanowski B. O prawie azylu w statutach Kazimierza Wielkiego // *Kwartalnik Historyczny.* – 1887. – S. 7–71.

²⁸ Цит за: *Galos A.* Powstanie Towarzystwa Historycznego i jego organu naukowego... – S. 4–95.

²⁹ *Nowacki R.* Oswald Balzer (1858–1933). – Opole: Wydawnictwo Uniwersyteckie, 1998. – S. 88–189.

³⁰ *Waliszewski K.* Historiografia polska przed krytyką rosyjską // *Kwartalnik Historyczny.* – 1888. – S. 555–570; *Bobrzyński M.* Do szanownej radakcyi «Kwartalnika Historycznego» we Lwowie // *Kwartalnik Historyczny.* – 1889. – S. I–V; N. Prof. Kariejew i jego poglądy na «Upadek Polski» // *Kwartalnik Historyczny.* – 1889. – S. 687–702.

УДК 94(477)«1917/1918»(=419.16)

Батанова Тетяна

ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ЄВРЕЙСЬКИХ ПАРТІЙ В УКРАЇНСЬКІЙ ЦЕНТРАЛЬНІЙ РАДІ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

На основі огляду документальних публікацій, української та зарубіжної історіографії розглянуто стан дослідження документів з історії єврейських партій в Українській Центральній Раді в 1917–1918 рр.

Ключові слова: Українська Центральна Рада; єврейські партії; архівні документи; дослідження.

На основе обзора документальных публикаций, украинской и зарубежной историографии рассмотрено состояние исследования архивных документов по истории еврейских партий в Украинской Центральной Раде в 1917–1918 гг.

Ключевые слова: Украинская Центральная Рада; еврейские партии; архивные документы; исследование.

Based on the review of the documental publications, Ukrainian and foreign historiography, state of research of the documents to the history of the Jewish parties in the Ukrainian Central Rada in 1917–1918 is considered.

Key words: Ukrainian Central Rada; Jewish parties; archival documents; research.

© Батанова Тетяна, 2010